

4. Ilmestyi Münchenissä vuonna 1977, englanniksi nimellä *Aesthetic Dimension* vuonna 1978 Bostonissa.
5. Tosin Marcusen kirjoitukset teknologiasta ovat hyvin ristiriitaisia. Hänen teknologiakäsityksessään on vahvoja vaikutteita entiseltä opettajalta Martin Heideggeriltä, mutta jo teoksessa *Eros and Civilization* nämä vaikutteet alkavat vähetä. Toisaalta Marcuse arvioi terävästi teknologian osuutta herruuden kulttuurin pysyttämisessä, mutta toisaalta hänen näkemyksensä teknologian vapauttavasta potentiaalista ovat hyvin yksioikoisia: niissä teknologia näyttää puhtaalta välineeltä.
6. Toisin kuin Freudin tulkinnoissa yleensä, Marcuse ei käsitteäkseni nähnyt ihmisluontoa alkuperäisen/luonnollisen idin ja kulttuurisen superegon kamppailuna. Ihminen oli syntymästään lähtien kulttuurinen olento, ja koko hänen viettirakenteensa oli luonnon ja kulttuurin yhteisen dynamiikan tuote. Ero Freudin ja Marcusen välillä oli siinä, että Marcuse uskoi tämän sisäisen kamppailun rauhoittamiseen.

BIBLIOGRAFIA

Teokset:

- *Der deutsche Künstlerroman*, Freiburg-im-Breisgau 1922: yliopiston väitöskirjatyö
- *Hegels Ontologie und die Grundlegung einer Theorie der Geschichtlichkeit*, Frankfurt-am-Main 1932: dosentinväitöskirja (habilitaatiotyö)
- *Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social Theory*, New York 1941
- *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*, Boston 1955
- *Soviet Marxism: A Critical Analysis*, New York 1958
- *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston 1964 (2. laitos, London, Routledge 1991), *Yksiuotteinen ihminen: Teollisen yhteiskunnan tarkastelua*, W+G Tapiola 1969, suom. Markku Lahtela
- *An Essay On Liberation*, Boston 1969, *Ihmisen vapautuksesta*, W+G Tapiola 1971
- *Counter-Revolution and Revolt*, Boston 1972, käännetty Jyväskylän yliopistossa nimellä *Vastavallankumous ja kapina*
- *Die Permanenz der Kunst: Wider eine bestimmte marxistische Aesthetik*, Munich 1977 (*The Aesthetic Dimension*, Boston 1978)

Merkittävät kokoelmat:

- *Kultur und Gesellschaft I*, Frankfurt-am-Main 1965
- *Kultur und Gesellschaft II*, Frankfurt-am-Main 1965
- *Negations: Essays in Critical Theory*, Boston 1968
- *Studies in Critical Philosophy*, London 1972
- *Järjen Kriittikki* (Adorno, Horkheimer, Marcuse), toimittanut Jussi Kotkavirta, Vastapaino, Tampere 1991
- Suhrkamp Verlag Frankfurtissa on julkaissut vuodesta 1978 *Marcuse Schriften* -sarjaa, jossa on julkaistu koko Marcusen tuotanto.

Kommentareja:

- Fry, John: *Marcuse, Dilemma and Liberation: A Critical Analysis*, Uppsala 1974
- Geoghegan, Vincent: *Reason & Eros, The Social Theory of Herbert Marcuse*, London 1981
- Kellner, Douglas: *Herbert Marcuse and the Crisis of Marxism*, Berkeley & Los Angeles 1984
- Lind, Peter: *Marcuse and Freedom*, London & Sydney 1985
- Macintyre, Alasdair: *Marcuse*, 1970 (suomeksi nimellä *Marcuse*, Tammi 1970, suom. Kari Veikko Salonen)
- Marks, Robert W.: *The Meaning of Marcuse*, New York 1970
- Martineau, Alan: *Herbert Marcuse's Utopia*, Montreal 1986

OIKEUDENMUKAISUUS, SUURI FILOSOFIATAPAHTUMA TAMPERE-TALOSSA
Tässä *niin&näin*-lehden numerossa julkaistaan Tampere-talon *Suuressa filosofia-tapahtumassa* toukokuussa 1998 pidettyjä esitelmää aiheesta *Oikeudenmukaisuus*.
Viime numerossa ilmestyivät Joanna Kuçuradin ja Aulis Aarnion esitelmät.

John Passmore

FANAATTISUUS, SUVAITSEVAISUUS JA FILOSOFIA

Silmäillessäni Bertrand Russellin pienimuotoisia kirjoituksia McMaster-yliopiston Russell-arkistossa törmäsin seuraavaan lauseeseen: "Fanaattisuus on ensisijaisesti järjen käytön älyllistä vajavaisuutta..., sellaista johon filosofiasta löytyy älyllinen vastamyrry".

Tämä viehätti minua erityisesti, sillä olin juuri ilmestyneessä esseessäni perustellut näkemystä, että koko Humen kirjallinen tuotanto – niin historiallinen, poliittinen kuin tietoteoreettinenkin – voidaan nähdä tähtäävän juuri (vaikkakaan ei yksinomaan) fanaattisuutta vastaan. Vähän myöhemmin sain niinikään tietää, että italialainen filosofian historioitsija Nicola Abbagnano oli lausunut Kantista lähes samoin.

Tämä ei tietenkään sulje pois mahdollisuutta, että on olemassa fanaattisia filosofeja. Isaiah Berlin sanoi kerran juuri sellaisiksi loogisen positivismin ääri-edustajia ja saksalainen psykologi Joseph Rudin väitti teoksessaan *Fanaattisuus* aivan samaa Kantin kategorisista imperatiiveista. Jos kuitenkin voin osoittaa, että tietynlainen filosofointi voi palvella fanaattisuuden vastamyrryknä, edesauttaa se ainakin karkottamaan käsitystä filosofiasta vain älyllisenä pelinä.

Jos olen oikeassa, minulle ehkä vastataan, että pitäisi olla runsain mitoin kirjoja, jotka jo otsikossaan julistavat, että ne on suunnattu mitä tahansa vallitsevaa fanaattisuutta vastaan, sillä fanaattisuutta on esiintynyt ikaikaisesti mitä moninaisimmissa muodoissa. Filosofissa teokset, jotka julistavat vastustavansa fanatismia, ovat kuitenkin erittäin harvinaisia, toisin kuin psykologisessa tai historiallisessa kirjallisuudessa.

Tilanne muuttuu hieman, jos muistelemme miten merkillisellä tavalla kaksi sanaa ilmestyi lähes samanaikaisesti englannin kieleen 1600-luvulla. Nämä sanat olivat 'entusiasmi' (innostus, into, intoilu, hurmahenkisyys) ja 'fanaattisuus' (kiihkoilu, kiihkomielisyys). Ne toimivat jonkin aikaa toistensa synonyymeina ja 'entusiasmi' käytettiin yleisemmin siitä, mitä nyt kutsumme 'fanaattisuudeksi'.

Epäilemättä nämä sanat ovat nykyään niin etäällä toisistaan, että filosofian opettaja, joka haluaisi nostattaa 'entusiasmiä' oppilaissaan varmaankin närkästyisi ajatuksesta, että olisi käännyttämässä heitä 'fanaatikoiksi'.

Lukiessani huolella *Humen* kirjoituksia huomasin, että arvostellessaan 1600-luvun uskonnollisia kiihkoilijoita hän lähes aina sanoo 'entusiasmi' silloin kun me sanoisimme 'fanaattisuus'. Vain kerran hän ei tee niin: käsitellessään 'runollista entusiasmiä', sen ajan kirjallisuudenteorian onttoa fraasia *Treatise*-teoksessaan. Tämä romantiikan runoilijoiden käyttämä fraasi teki sanasta 'entusiasmi' kunniallisen.

Kun tunnistetaan sanojen aikaisempi synonyymisyys, lisääntyvät huomattavasti ne teokset, joissa filosofit ovat suoraan käsitelleet fanaattisuutta.

Remigian
 there is no
 evidence
 of move
 even we

Five warriors found at Remigian

1-13 The group and group of five warriors found at Remigian

a group is only about 1-13 The group group of five warriors found at Remigian

Näihin on varmasti luettava *Henry Moren Voitettu entusiasmia: Lyhyt esitys entusiasmin luonteesta, syistä ja parantamisesta* ja *Locken "Entusiasmista"* (jonka lisäämistä *Essay*-teoksensa neljänteen painokseen hän piti välttämättömänä), samoin kuin sitä edeltävä luku "Järki ja usko", joka ei ole tässä yhteydessä yhtä selvästi merkittävä. Samaan ryhmään kuuluvat *Shaftesburyn "Kirje entusiasmista"*, *Humen* essee "Taikausko ja entusiasmia" ja monia vähemmän tunnettujen kirjoittajien töitä.

Kaiken kaikkiaan teoksia ei ole paljon; pääasiassa ne oli omistettu peittoamaan puritaanilahkolaiset, joiden toiminta oli vastuussa siitä, että 1600-luvulla yhtäkkiä niin 'fanaattisuus' kuin 'entusiasmikin' ilmestyivät englannin kielteen sanastoon.

Sanakirja *The Shorter Oxford Dictionary* säilyttää 'entusiasmin' ja 'fanaattisuuden' vanhan yhteyden ja jopa myöntää niiden vanhemman synonyymisen käytön, jossa molemmat tarkoittivat jumalanvaltaamaa (god-possessed), mutta erottaa niiden uudemmassa käytössä, vaikkakin vain aste-eron. Se määrittelee 'fanaattisuuden' kohtuuttomaksi entusiasmiksi erityisesti uskonnollisissa kysymyksissä. Jos nyt tunnollisina etsimme saman sanakirjan määritelmän 'entusiasmista', huomaamme sanan määritellyksi — nykyaikaisessa merkityksessään — tunteen haltioituneeksi kiihkeydeksi jonkun ihmisen, asian jne. puolesta. Liittämällä nämä määritelmät yhteen joudumme päättämään, että 'fanaattisuus' on kohtuuton määrä haltioitunutta kiihkeyttä. — Melko mahtavaa ja kohtuuttomuudessaan jo määritelmän mukaan pahaa.

Russell määritteli fanaattisuuden järjen käytön vajavaisuudeksi kieltämättä siltä tunneperäisistä sävyistä — eräässä myöhemmässä radiopuheessaan hän liittää sen erityisesti pelkoon. *Oxfordin* sanakirja määritelmässään viittaa tunteen liiallisuuteen. Kuinka filosofin tulisi vastata kriittisesti tämänlaatuisen kohtuuttomuuteen?

Fanaatikko vastaisi melko varmasti arvostelijoilleen, että mikään määrä haltioitunutta kiihkeyttä ei voi olla kohtuutonta, jos se kohdistuu ihmiseen tai asiaan, jolle fanaatikko on omistautunut.

Filosoifeilla taas ei ole hallussaan minkäänlaista innoittajaa, joka kuten lääkärin kuumemittari vakuuttaa potilaan liian korkeasta ruumiin lämmöstä, voisi tehdä jotain vastaavaa fanaatikon kiihkon määrän suhteen.

Ehkä meille kelpaisi paremmin amerikkalainen määritelmä, arvatenkin vähemmän tunnepitoinen ja älyllisempi kuin brittiläinen. *Scribnerin* sanakirjan mukaan fanaatikko on järjettömän liioitteleva mielipiteissään tai näkemyksissään esimerkiksi uskonnosta tai politiikasta. Tämä antaa vähintäänkin sen vaikutelman, että fanaattisuus on järjen vajavaisuutta. 'Järjettömän liioitteleva' on kuitenkin ongelmallinen ilmaisu samalla tavoin kuin 'kohtuuton haltioituminen'. Sitä käytetään usein torjumaan epäortodoksisia näkemyksiä. Ei ole kovin useita filosofien vakavasti esittämiä näkemyksiä, joita suuri yleisö ei olisi halveksien torjunut juuri noilla sanoilla. Ajan kanssa saattaisimme saada järjettä fraaseihin 'järjettömän liioitteleva' ja 'kohtuuton haltioituminen', mutta molemmissa tapauksissa väite, että filosofia ottaisi tehtäväkseen tarjota näille vastamylyn, saattaisi johtaa filosofin kutistumiseen ikäväksi, ylivarvaiseksi henkilöksi, joka pelkää kaikkea mikä uhkaa vakiintunutta arvostettua asemaa.

Sanalle 'fanaattinen' on hieman lievempikin käyttö, jonka siteeraamani sanakirjat jättävät huomiotta. Sen mukaan sana ei kuvaa pelkästään sellaisia henkilöitä, joilla on kohtuuton määrä haltioitunutta kiihkeyttä tai liioittelevia näkemyksiä, vaan korkeintaan ehdottaa, että sillä kuvattu henkilö omistaa liikaa aikaa tai vaivaa tiettyyn toimintaan, kuten he, joita kutsuisimme jalkapallofanaatikoiksi, surffausfanaatikoiksi tai puhtausfanaatikoiksi. On olemassa italialainen oopperakin nimeltään *Musiikki-fanaatikko* (*Il fanatico per la musica*).

Käytettävissämme ei kuitenkaan ole filosofista taulukkoa, josta näkisimme mikä on soveltuva määrä kiinnostusta mihinkin toimintaan. Emme edes haluaisi sellaisen taulukon olevan olemassa. Jostakin toiminnasta tavallista kiinnostuneemmat ihmiset lisäävät moninaisuutta ja luovuutta yhteiskunnassa. Heitä kutsuvat fanaatikoiksi todennäköisesti ne, jotka eivät jaa heidän intressejään. Sana 'fanaattinen' voi rappeutua pelkäksi haukkuma-sanaksi, joka kohdistetaan vaikkapa lempeämmän lajin ympäris-

tönsuojelijaan, tai joka ilmaisee pikemminkin huvittunutta suvaitsevaisuutta kuin suoranaista vihamielisyyttä.

Kaiken tämän jälkeen saatamme löytää *Russellin* julistuksesta kaksi virhettä.

Niistä ensimmäinen sisältyisi olettamukseen, että fanaattisuus on, sikäli kuin se on vajavaisuutta ollenkaan, järjen käytön pikemmin kuin tunnepitoista vajavaisuutta. Toinen virhe sisältyisi hänen olettamukseensa, että filosofia voisi millään tavalla toimia sille vastamyökkynä.

Vaikka *Hume* filosofina esitti perusteita fanatismia vastaan, hän nimenomaan kiistää, että filosofia voisi olla "mielen lääkettä".

Minä puolestani toivon voivani esittää fanaattisuudesta selvityksen, joka ei ole täysin mielivaltainen, joka asettuu jossain määrin yhteyteen kuvaamieni käyttötappojen kanssa ja joka vielä paljastaa, missä mielessä fanaattisuus sisältää järjen käytön vajavaisuutta, ja millä keinoin filosofia silloin voi toimia sen vastamyökkynä.

Ensimmäisenä mieleen tulee määritellä fanaatikko henkilöksi, jolla on yksiraiteinen mieli. Muodollisemmin voimme sanoa, että fanaatikko on henkilö, joka toimintatappaa valitessaan ottaa aina huomioon vain yhden tavoitteen ja harkitsee vain yhdellä tavalla. Voitaisiin väittää, että tämä on järjen käytön vajavaisuutta, näkemyksen kapeutta ja sille filosofinen vastamyökky olisi utilitarismi, jonka mukaan toimintatappojen valinnassa on oikein toimittaessa otettava huomioon kaikkien niiden olentojen intressit, joita toiminta koskee — ei milloinkaan vain yksittäistä intressiä tai intressin lajia kuten fanaatikko tekee. Otetaan alkeisesimerkki:

Henkilöä ei voida pitää jalkapallofanaatikkona pelkäämään jos hänen käyttäytymisensä pelissä osoittaa meidän silmissämme liiallista haltioitunutta kiihkyyttä, vaan vasta kun näin käyttäytyvä henkilö käyttää jalkapallo-otteluun päästäkseen varoja, joita tarvittaisiin perheen ruokkimiseen, tai lahjoittaa ne jalkapallojoukkueelle, tai laiminlyö velvollisuutensa perhettä, työnantajaa, ystäviä, oikeusjärjestystä vastaan jättämällä vaille huomiota näiden intressit voidakseen tyydyttää oman kiinnostuksensa jalkapalloon. Muussa tapauksessa häntä voitaisiin oikeammin kutsua innokkaaksi kannattajaksi, faniksi, kuin fanaatikoksi — mikä viittaa vain sellaiseen kiinnostuksen määrään, joka ylittää tavanomaisen. Kutsuttakoon tämän rajan ylittävää henkilöä mieluummin fanaattiseksi jalkapalloilijaksi kuin fanaattiseksi ilman lisämääreitä.

Tämä pitää yleisemminkin paikkansa. Adjektiivia 'fanaattinen' käytetään yleisesti kuvaamaan tiettyä toimintaa, uskomusjärjestelmää, ohjelmaa tai liikettä, johon fanatismi liittyy. Me puhumme fanaattisista shakinpelaajista, muslimeista tai ympäristönsuojelijoista.

Utilitarismin manaaminen fanaattisuuden vastamyökkyksi sillä perusteella, että se arvioi toiminnan vaihtoehtoja kaikkien osallisten intressien eikä vain yksittäisen intressin kannalta, sisältää ongelman. Joku voisi vastata, että itse asiassa utilitarismi on ainoan tähän mennessä esittämäni kriteerin perusteella fanaattinen oppi. Eikö se säädäkin klassisessa muodossaan, että arvioitaessa toimintaa ei tule onnellisuuden lisäksi ottaa huomioon mitään muuta, vaikka ei olisikaan kyse vain yhden yksittäisen ihmisen onnellisuudesta? Se on siis perusolemuksestaan yhden asian oppi. Myöhemmät versiot saattavat käyttää termejä 'intressi' tai 'mieltymys' 'onnellisuuden' sijaan, mutta eikö tässäkin tapauksessa jätetä huomiotta oikeudenmukaisuuden tai tasavertaisuuden, sovittujen tai luonnollisten oikeuksien vaatimukset? Tämä vastalause esitetään usein utilita-

rismia kohtaan.

Jos meidän tulee tällaisen tulkinnan mukaan kutsua *J.S. Milliä* fanaatikoksi, jokin on mennyt todella vikaan. *J.S. Mill* on varmasti antifanaatikon perikuva. Mutta *Mill* joutuu myöntämään, että on parempi olla tyytymätön Sokrates kuin tyytyväinen sika ja rikkoo näin käsityksen, jonka mukaan onnellisuuden tulisi olla ainoa tavoitteemme. Entä *Benthamin* väite "Jos mielihyvän määrä on yhtä suuri, on lasten tikkuleikki yhtä hyvää kuin runous"? Eikö se ole tyypillisesti fanaattinen kieltäessään erot ja väittäes-

sään, että vain yhdellä asialla eli mielihyvän määrällä on merkitystä?

Mill kuvaa esseessään *Benthamia* suureksi kumoukselliseksi ja aikansa ja maansa suureksi kriitikoksi, mutta kuten voimme monessa tapauksessa todeta, kumouksellisuus ja kriittisyys voi olla fanaattista — Punaiset Khmerit olkoot esimerkkinä.

Mill jatkaa *Benthamista*: "hänellä ei ollut minkäänlaista ymmärtämystä monien ihmismielen luonnollisten ja voimakkaiden tunteiden suhteen", ja "hänen kykyään ymmärtää omastaan poikkeavaa mieltä haittasi vajavainen mielikuvitus", ts. häneltä puuttui ymmärtävää mielikuvitusta. Näin *Mill* kuvaa vajavaisuutta, joka on tyypillinen fanaatikoille.

Näyttää siis siltä, että vaikka utilitarismi on oppina antifanaattinen kieltäessään vain yksittäisen intressin tai rajoitettujen intressien huomioon ottamisen, se voi omaksua fanaattisen muodon väittäessään, että vain yhdenlainen intressi, kuten mielihyvän maksimointi, voidaan ottaa huomioon. (Samalla tavalla voitaisiin erotella taloudellisen rationalismin ei-fanaattinen ja fanaattinen muoto, jolloin jäl-

kimmäinen vaatisi, ettei poliittisessa toiminnassa saa ottaa huomioon mitään muuta kuin bruttokansantuote.)

Kuitenkin epäröimme kutsua *Benthamia* fanaatikoksi. Tämä voi johtua siitä, että vaikkakin hänellä on joitakin fanaatikon ominaisuuksia, häneltä puuttuu eräitä muita, joita meidän on vielä tutkittava. Ensin tutkimme toista moraalisen asennoitumisen yksipuolisuuden muotoa, joka on ollut varsin levinnyt fanaatikkojen keskuudessa: käsitystä, jonka mukaan määritelläksemme moraalisen meidän tarvitsee vain viitata Jumalan tahtoon.

Tämä oppi vie meidät takaisin käsitteen 'fanaattinen' uskonnollisiin juuriin. Alkujaan sana tuli englannin kieleen kuvaamaan puritaanisia lahkvoja. Sanan alkujuurit on latinan 'fanum', joka tarkoittaa jumaluudelle pyhitettyä paikkaa.

Tästä roomalaiset itse johtivat sanan 'fanaticus', joka alunperin merkitsi inspiroitunutta, Oxfordin sanakirjan mukaan Jumalan valtaamaa. Myöhemmin sana kuitenkin tuli merkitsemään "villiiä" tai "hurjaa", kun se liitettiin Cybelen ja Isiksen palvontaan. *Cicero* käytti tätä ilmaisua tiettyistä filosofeista. Hänen mielestään fanaattisuuden vastamyökkynä toimi hänen oma akateeminen skeptisminsä, ei filosofia yleensä.

Uskonnollisille fanaatikoille varsin yleisen käsityksen mukaan heidän toimintansa on Jumalan tahdon mukaista myös silloin, kun siihen liittyy tekoja, joita yleensä pidämme tuomittavina, kuten esimerkiksi toisin ajattelevien tappaminen, kiduttaminen tai vangitseminen. Olisi kuitenkin fanaattisuuden käsitteen paisuttamista väittää, että jokainen sellainen on fanaatikko, joka uskoo moraalisen käyttäytymisen olevan Jumalan tahdon mukaista käyttäyty-

mistä. Tämähän sisältäisi lähes jokaisen yksijumalaisuuteen uskovan. Paljon riippuu ensinnäkin siitä, kuinka Jumalan tahto oletetaan tunnetuksi ja mitä tämän tahdon oletetaan vaativan.

Vaikka antifanaattiset filosofit eivät uhmaakaan käsitystä, jonka mukaan moraalinen toiminta on aina Jumalan tahdon mukaista, he uhmaavat lahkolaisten käsitystä, jonka mukaan moraalinen tuntemiseksi on ensin määriteltävä Jumalan tahto, joka voidaan löytää vain erityisen ilmoituksen avulla ja jonka saaneilla on täydellinen valta päättää mitä muiden on tehtävä. Cambridgelainen 1600-luvulla elänyt platonisti *Ralph Cudworth* on esimerkki tällaisesta kyseenalaistajasta.

Cudworth seurasi olennaisilta osiltaan *Platonin* teosta Euthyfron väittäessään, että vaikka toimiessamme moraalisesti toimimme Jumalan tahdon mukaisesti, emme tarvitse mitään erityistä ilmoitusta tietääksemme miten meidän tulisi käyttäytyä. Kun Jumala tahtoo, että toimimme tietyllä tavalla, se johtuu siitä, että tämä toiminta on moraalista. Se ei ole moraalista Jumalan tahdon vuoksi, vaan Jumala tahtoo niin, koska se on moraalista. Pystymme siis itse näkemään mikä on moraalista käyttämällä järkeämme ilman erityistä ilmoitusta.

Järki itsessään on *Cudworthin* mukaan "Herran kynttilä", kuten ajattelivat myös *Locke* hänen jälkeensä ja *Whichcote* ennen häntä. Mutta se on kynttilä eikä lahkolaisten kokemakseen väittämä soihtu; se ohjaa meitä ajattelussamme, se on älyllinen eikä ekstaattinen. Vaikka *Cudworth* onkin muutoin täysin eri linjoilla filosofisissa uskomuksissaan kuin *Russell*, hän olisi tämän kanssa samaa mieltä siitä, että fanaattisuus nojaa järjen käytön virheisiin ja että filosofia on sille vastamyökkynä. Tämä ei silti lainkaan kiellä sitä, että moraalinen toiminta on Jumalan tahdon mukaista. Uskollisuus tälle näkemykselle

ei välttämättä sisällä fanaattisuutta.

Tätä tarkastelua voisi paljonkin laajentaa ottamalla huomioon monet muut yhteen asiaan keskittyvän fanaattisuuden muodot, mutta luulen tämän riittävän sen seikan osoittamiseksi, että vaikka fanaatikot ovat luonteenomaisesti yhden asian ajattelijoina ja asiamiehinä, on tehtävä ero niiden välillä, jotka ovat fanaattisia ja niiden jotka eivät ole fanaattisia keskittyessään asiaansa. On siis olemassa sekä fanaattisia että ei-fanaattisia ympäristönsuojelijoita, tasa-arvon vaatijoita, vapaan tahdon (libertarian) kannattajia jne. Luontevin tapa tehdä tämä ero on sanoa, että ei-fanaattinen henkilö, kuten *Mill* toteaa, saattaa pitää yhtä asiaa ensisijaisen tärkeänä, mutta on valmis myöntämään että muitakin tekijöitä on otettava huomioon, tai kuten *Cudworthin* tapauksessa, yhden periaatteen hyväksyminen ei sisällä erinäisiä sen oletettuja seurauksia.

Mutta vielä jotain muutakin tarvitaan selittämään, miksi emme halua lukea *Benthamia* fanaatikoksi hänen utilitarisminsa yksiuotteisesta luonteesta huolimatta. Tunkeutuessaan filosofiaan — ja nyt en puhu fanaatti-

suuden psykopatologiasta — nämä muut huomioonotettavat näkökohdat kuuluvat kolmeen ryhmään: tietoteoreettiseen, moraaliseen ja poliittiseen, joista kaksi viimeksimainittua kulkee käsi kädessä.

Esseissään, kuten odottaa saattaa, Locke suuntaa tulituksensa sellaista fanaattikkoa vastaan, joka uskoo, että on olemassa erityinen tiedon lähde (kun puhutaan tiedosta ankarassa platonisessa merkityksessä), joka on epäilyksetön ja oikeuttaa ne moraaliset ja poliittiset teot, joihin fanaattikko sitoutuu. Uskonnollisessa fanaattisuudessa tätä yleensä kutsutaan ilmoitukseksi ja se voi saada kaksi eri muotoa: ulkoisen tai sisäisen.

Sisäinen ilmoitus on fanaatikon yksityinen kokemus, sen saavat Jumalan erityisesti valitsevat henkilöt. Ulkoista tietä ilmoituksen voi tulla tuntemaan joko lukemalla pyhiä kirjoituksia tai kuuntelemalla tietyn kirkkokunnan pappeja tai hyväksymällä auktoriteetiksi sisäisen ilmoituksen saaneen oraakkelin tai gurun. Toisella tasolla voidaan olettaa, että lukiessaan pyhiä tekstejä fanaattikko kokee sisäisen ilmoituksen, joka paljastaa pyhien tekstien todellisen sanoman, ja pyhien kirjoitusten ulkoista ilmoitusta voi siis ymmärtää ainoastaan sisäisen ilmoituksen avulla. Tai voidaan myös sanoa, että ne jotka yrittävät omin ponnistuksin päätellä kirjoitusten sisältöä joutuvat väijäämättömästi harhateille, koska vain erityisin lahjoin varustetut yksilöt tai Jumalan perustama kirkko voi sen tehdä. Mikä tahansa näistä opeista voi johtaa fanaattisuuteen, vaikka 1600- ja 1700-luvuilla se liitettiin erityisesti sellaisiin, jotka nojasivat yksityisiin ilmoituksiin, joko välittömiin tai Raamatun yksityisestä tutkimisesta syntyneisiin.

Locken Esseiden pääasiallisena tavoitteena on määritellä tiedon rajat, vaikka esityksen pituus saattaa hämärtää tätä seikkaa. Tulokset eivät koske vain tieto-oppia vaan myös uskon etiikkaa: "ei tule hyväksyä ainoatakaan väittämää suuremmalla varmuudella kuin ne todisteet oikeuttavat, joille se rakentuu". (Lähempää tarkastelua varten ks. *J.A.Passmore: "Locke and the Ethics of Belief"* teoksessa Anthony Kenny (toim.), *Rationalism, Empiricism and Idealism*, Clarendon Press, Oxford, 1986, ss. 23-46). Saatuaan valmiiksi teoriansa tiedosta Locke käyttää sitä hyökkäykseen puritaanisia fanaattikkoja vastaan, mutta ei pelkää näiden uskomuksia vastaan vaan "vastustamaan kaikkia järjettömyyksiä, jotka täyttävät lähes kaikki uskonnot, jotka pitävät vallassaan yhteiskuntaa ja jakavat sitä".

Locke ei kiellä, etteikö voisi olla olemassa sellaista asiaa kuin jumalallinen ilmoitus. Hän vain kysyy, miten kukaan voi tietää, että tietty henkilö saa tai on saanut sellaisen ilmoituksen. Tämä 'kukaan' sisältää myös henkilön, joka on saanut oletetun ilmoituksen. Kuinka hän voi tietää, että ilmoitus on jumalallista alkuperää? Käyttäen samantyyppistä perustelua kuin *Hume* myöhemmin ihmeiden yhteydessä *Locke* kirjoittaa seuraavasti: "Sille, että jokin perinteinen ilmoitus sen esitetyssä sanamuodossa ja meidän ymmärtämässämme merkityksessä olisi jumalallista alkuperää, ei ole mitään todistetta, joka olisi yhtä kirkas ja varma kuin järjen periaatteiden todistus, ja siksi mikään, mikä on järjen kirkkaiden ja itsestään selvien periaatteiden vastaista tai ristiriidassa niiden kanssa, ei ansaitse oikeutta tulla vaadituksi tai hyväksytyksi uskon asiana, jonka kanssa jär-

jellä ei ole mitään tekemistä".

Myös *Leibniz* oli entusiasmin vastustaja. Kommentoidessaan *Locken Esseiden* tätä jaksoa *Uusissa esseissään* hän on samaa mieltä siitä, että jos yksityisen ilmoituksen sanotaan olevan järjen arvostelun tavoittamattomissa, niin tämä antaa ilmoituksen saaneelle henkilölle laadullisesti ja määrällisesti sellaisen varmuuden, jota järki ei voi saavuttaa, ja näin avataan ovet kaikille uskonnollisen fanaattisuuden muodoille. Kuitenkin *Leibniz* yhä haluaa puhua sisäisestä vakaumuksesta, jonka mukaan ilmoitus todellakin tulee Pyhäältä Hengeltä. Hän ei oikeastaan vastaa *Locken* kysymykseen: miten tiedämme että se todella on peräisin Pyhästä Hengestä? Jos vastaus kuuluu, että tiedämme sen, koska ilmoitus on niin rationaalinen, silloin ilmoitusta ei aseteta järjen yläpuolelle. Ilmoitusta voidaan silloin yksinkertaisesti verrata siihen meille kaikille tuttuun kokemukseen, jossa yhtäkkiä tulemme tietoisiksi jostakin, joka näyttää meistä ongelman ratkaisulta.

Tunnettu sisäistä varmuutta siitä, että tässä on ratkaisu, mutta kuitenkin — ellemmme ole fanaattikkoja — ymmärrämme, että hyväksyttävän ratkaisun tulee kestää muiden suorittama rationaalinen tutkinta. Ei riitä, että yksinkertaisesti toteamme: "Tiedän sen olevan totta. Se tuli minulle kuin salama kirkkaalta taivaalta". Ja tämä pätee sitäkin enemmän fanaattikkoihin, kun eri fanaatikot esittävät aivan vastakkaisia väitteitä, joiden kaikkien väitetään perustuvan täydellisen varmoihin henkilökohtaisiin ilmoituksiin. *Locken* mielestä fanaattikko väittää omistavansa sellaista tietoa, joka ylittää ne tiedon rajat, jotka *Locke* uskoo nähneensä. *Hume* rajoittaa tiedon ideoitien suhteiden havaitsemiseen ja on siten vielä ilmeisemmin anti-fanaattinen.

Luonnollisesti 1600- ja 1700-luvun filosofit, kuten olemme todenneet, keskittyivät uskonnolliseen fanaattisuuteen, sillä vaikka se usein johtikin poliittisiin vaatimuksiin, tietyt Raamatun osat olivat ainoita auktoriteetteja joihin fanaatikot luottivat. Tietenkin vetoaminen pyhinä pidettyihin kirjoihin, joita ei aseteta kyseenalaisiksi minäkään yksityiskohdan suhteen, oli se Vanha Testamentti,

Uusi Testamentti tai Koraani, on edelleen varsin tuttu ilmiö fanaatikkojen keskuudessa. "Pieni punainen kirja" toimi samalla tavalla maolaisten keskuudessa. Heidän tunnuslauseensa oli sama kuin puna-armeijan: "Lue Puhemies Maon kirjoituksia. Tee niinkuin Puhemies Mao sanoo".

Kommunistisessa maailmassa *Marxin*, *Leninin* ja *Stalinin* kirjoitukset toimivat samalla tavalla. Kenelläkään ei ollut vapautta sanoa suoraan, että nämä olisivat erehtyneet missään kohdassa, vaikka saattoikin esiintyä väitteitä siitä, mitkä kohdat olivat keskeisiä ja millä määrättyllä tavalla tiettyä kohtaa tuli tulkita niin että se sopisi yhteen muiden kohtien kanssa. Tämän yhteensopivuuden epäileminen ei ollut sallittua.

Locken ja *Spinozan* kriittinen tekniikka oli vielä käyttökelpoinen: nämä ovat teoksia, jotka ihmiset ovat kirjoittaneet tietynä aikana tietyllä yleisölle, jolla kirjoittajien tavoin on tietyt uskomukset ja tietty mielikuvituksen voima. *Locke* ja *Hume* voisivat lisätä, että kirjoittajat käsittelevät aiheita, joita ei suoranaisesti voi näyttää toteen. Siksi tällaisten kirjoitusten käsittely niin, että kenelläkään ei ole lupa niitä arvostella, on selvä esimerkki kovan linjan fanatismista. Voisin lisätä että joku voi olla niistä poikkeuksellisen innostunut olematta fanaatikko, uskoa että ne sisältävät useita totuuksia ja että ihmiset olisivat parempia jos hyväksyisivät ne. Silloin on kysymys kannattajasta (fan) eikä fanaatikosta.

On helppoa nähdä, miten siirrytään fanaattisuuden tietoteoreettisesta kritiikistä fanaattisuuden kritiikkiin moraalisisilla ja poliittisilla perusteilla. Kuitenkaan tämä siirtymä ei aina ole mahdollinen. Tässä kohdassa on tehtävä ero yksityisten ja julkisten fanaatikkojen välillä.

Yksityiset fanaatikot, olivatpa he yksilöitä tai kultin jäseniä, voivat uskoa että heidän seuraamansa opettaja tai tietty kirja on erehtymätön. Tässä ajattelen erityisesti pieniä lahjoja, joiden jäsenet ylpeilevät jumalallisella valaistumisellaan, mutta joilla ei ole mitään halua voittaa käännynnäisiä tai rangaista niitä jotka ajattelevat toisin. He ovat ylpeitä erilaisuudestaan ja usein vetäytyvät mahdollisimman kauas näkemästään maailmasta, koska sen asuttavat ei-valaistuneet ja koska se on kiusausten lähde. Heillä ei ole mitään halua vainota ei-valaistunutta enemmistöä. Pikemminkin he tuntevat sääliä näitä kohtaan. He saattavat uskoa, että ei-valaistuneet joutuvat kärsimään jollain tavalla kuoleman jälkeen, mutta he itse eivät toimi aiheuttaakseen näille kärsimyksiä.

Julkiset fanaatikot puolestaan toimivat tai vaativat valtiolta toimia niitä vastaan, jotka eivät jaa heidän uskoaan. Se minkä vaihtoehdon he valitsevat riippuu heidän suhteestaan valtioon. He saattavat vaatia uudenlaisen valtioorganisaation pystyttämistä, jolloin fanaatikot usein turvautuvat yksittäisiin terroritekoihin, tai he ehkä kykenevät käyttämään valtiollisia voimia tavoitteensa saavuttamiseksi.

Yksityisille ja julkisille fanaatikoille on yhteistä käsitys, jonka mukaan ne, jotka eivät jaa heidän uskomuksiaan ovat jollain tavoin moraalisesti heitä huonompia. Heitä erottaa käsitys siitä oikeuttaako tämä toimimaan ei-valaistunutta kohtaan tavalla, jota he pitäisivät moraalityyppisenä suhteessa ihmisiin, jotka ovat heidän kanssaan eri mieltä muista asioista kuin siitä, mitä he pitävät tärkeimpänä esimerkiksi kiduttamaan, tappamaan tai vangitsemaan heitä. Joissakin tapauksissa he ovat valmiita tekemään näin jokaiselle, joka ei ole aktiivisesti heidän puolellaan — ei pelkästään niille, jotka ovat heidän järkkymättömiä vastustajiaan. Ranskalainen vallankumouksellinen *St Just* totesi: "Meidän ei tule rangaista pelkästään petteureita vaan kaik-

kia ihmisiä, jotka eivät ole innokkaita kannattajia". He voivat käyttää pommeja, jotka eivät tapa vain tiettyjä heidän vihansa kohteita vaan myös niitä, joita sanomalehdet kutsuvat "viattomiksi sivullisiksi".

Kovan linjan fanaatikon maailmassa ei ole viattomia sivullisia. Sivulliset ovat automaattisesti syyllisiä. Jotta he olisivat viattomia, heidän tulisi auttaa pommin heittämisessä.

Ei ole epätavallista, että fanaatikot siteeraavat pyhiä kirjoituksia edukseen. Niinpä kristityt fanaatikot lainaavat "Pakota heitä tulemaan sisälle" oikeuttaakseen pakkokäännytykset, tai kärjistetyimmässä tapauksessa he saattavat siteerata lausetta "Se joka ei ole minun puolellani on minua vastaan". *Voltaire*n näytelmässä "Muhammed vai fanatismi" (*Mahoumet ou le fanatisme*), joka nyt julkaistuna varmasti aiheuttaisi vaatimuksia *Voltaire*n murhaamiseksi, *Voltaire* antaa *Muhammedin* sanoa karkeasti kääntäen: "Väittely on jumalatonta. Menkää tiehenne te kuolevaiset, jotka olette kyllin häpeämättömiä ajatellaksenne itse ja katsoaksenne omin silmin. Joka uskaltaa ajatella ei ole syntynyt uskomaan minuun. Hiljaa totteleminen on sinun ainoa kunniasi". Tekipä tämä oikeutta *Muhammedille* tai ei, se tiivistää kovan linjan julkisen fanaattisuuden. *Pol Pot* määräsi joukkonsa ampumaan jokaisen, joka uskalsi esittää kysymyksen.

Filosofian tehtävä, jos sillä sellainen on, on vapaan keskustelun harjoittaminen, osallistujien kannustaminen asettamaan kysymyksiä, pohdiskelemaan, selkeyttämään vastaväitteensä ja erimielisyytensä perusteet. Ei siis ole lainkaan yllättävää, että *Locke*, *Spinoza*, *Mill* ja *Russell* kaikki tuomitsevat fanaattisuuden ylistämällä suvaitsevaisuutta. Suvaitsevaisuus on moraalisesti ja poliittisesti tärkein eroavuus filosofien ja kaikenlaisten fanaatikkojen — vaikkakaan ei asian kannattajien välillä. Tietenkin filosofien kirjoituksiin suvaitsevaisuudesta pätee sama mitä he sanoivat raamatullisista kirjoituksista: kirjoittaja ja sanoman kohteet ovat eläneet tietynä aikana, tietyin uskomuksin ja tietyllä mielikuvituksen voimalla varustettuja. Samalla paljon siitä, mitä heillä oli sanottavanaan, heidän yleiset perustelunsa, ovat eläneet tähän päivään saakka.

Nämä äsken esille ottamani kysymykset ovat liian laajoja yksityiskohtaisesti käsiteltäviksi näin puheen lopussa. Entusiasmista aiemmin sanomani hengessä minun on kuitenkin tehtävä ero kahdenlaisen suvaitsemattomuuden välillä. Toista kutsun pehmeäksi suvaitsemattomuudeksi ja toista kovaksi suvaitsemattomuudeksi. Etymologisesti "suvaita" on yksinkertaisesti "sietää", minkä voimme vaihtaa ilmaisuihin "kestää" tai "kärsiä". Suvaitsemattomuus on sitä, että ei voi kestää tai kärsiä jotakin asiaa. Tietyllä tavalla jokaisen filosofin tulisi olla suvaitsematon virheellisinä pitämiään todisteluita, sameaa ajattelua, ja välttämättöminä totuuksina pidettyjä kyseenalaistamattomia oletuksia kohtaan. Filosofit, joka ei osoita tällaista pehmeää suvaitsemattomuutta, ei yksinkertaisesti täytä paikkaansa. Tietenkään hän ei tunne pakottavaa tarvetta kirjoittaa vastinetta sanomalehtiin päivittäin.

On paljon mitä yksittäisen filosofin on kestettävä pelkästään voidakseen työskennellä rauhassa. Televisiossa ja päivälehdissä on epäilemättä paljon sellaista, mitä filosofi varmasti pitää sietämättömänä tässä lievässä merkityksessä. Kun filosofi korjaa kirjoitusta tai arvostelee kirjaa, on se minun käsitteistössäni "pehmeää" suvaitsemattomuutta, samoin kuin sellainen suvaitsemattomuus, jota kokee, mutta ei tuo julkisuuteen.

Olettakaamme, että eräs sietämättömistä asioista on televisioevankelistojen esiintyminen. Television sulkeminen

heti kun evankelista tulee ruutuun on esimerkki pehmeätä suvaitsemattomuudesta. Jos television katkaisija on liitetty laitteeseen, joka tappaa puhuvan ihmisen tai pimentää kaikkien kuvaruudut, tai jos käyttäisin mainostajana vaikutusvaltaani saadakseni evankelistan ruudusta, olisi kysymys kovan linjan suvaitsemattomuudesta. Kun filosofit kirjoittavat suvaitsevaisuuden puolesta, he samalla kirjoittavat kovaa suvaitsemattomuutta vastaan. He voivat hyvin kirjoittaa myös pehmeän suvaitsevaisuuden lievintäkin muotoa vastaan, jos pehmeä suvaitsevaisuus on osoitus moraalista tai poliittisesta pelkuruudesta, joka oikeutetaan vetoamalla jonkin asteiseen suhteellisuuteen, tai on pelkkää laiskuutta.

Joskus filosofia pyydetään esiintymään julkisesti. Tämä on tietenkin juuri samaa mitä *Locke*, *Spinoza*, *Mill* ja *Russell* tekivät. He hyökkäsivät aikansa mittapuiden mukaan kovan linjan suvaitsemattomuutta vastaan, joka ei sallinut erilaisia mielipiteitä uskonnollisissa ja poliittisissa näkemyksissä.

Epäilemättä ongelmaksi nousee se, että suvaitsevaisuuden vaatimus voi tulla niiltä, jotka heti valtaa saatuaan ovat täydellisen suvaitsemattomia. Kristityt vaativat aluksi suvaitsevaisuutta saadakseen käännyttäisiä, mutta päästyään valtaan he olivat täysin suvaitsemattomia muita uskontoja tai harhaoppeja kohtaan, kunnes paavi äskettäin julisti, että kaikkia uskontoja tulisi suvaita. Samoin kommunistit vaativat suvaitsevaisuutta kapitalistisissa maissa, mutta olivat täysin suvaitsemattomia päästyään valtaan. Ongelman ydin on, kuinka pitkälle kovan linjan fanaatikoihin suvaitsevaisuus tulisi ulottua. Tekemäni erottelut eivät itsessään anna vastausta tähän kysymykseen, mutta ne voivat ainakin auttaa sen selkiinnyttämisessä.

Olen yrittänyt osoittaa, että filosofit ovat asettuneet kovan linjan fanaattisuutta vastaan monin tavoin ja ettei se ei ole sattumaa. Filosofian ytimessä on vapaan keskustelun aate, johon sisältyy oikeus tarkastella hyväksytyjä uskomuksia kriittisesti. Se ei vaadi niiden hylkäämistä, mutta suo jokaiselle oikeuden kysyä kuinka niitä voi puolustaa, kuten *Sokrates* lakkaamatta tekee *Platonin* dialogeissa. Tätä oikeutta ei kovan linjan fanaatikko luonteensa mukaisesti myönnä varsinkaan asioissa, jotka sitoutuvat yhteen päämäärään, joka meidän kaikkien tulisi hänen mielestään ottaa päämääräksemme.

Kovan linjan fanaattisuuden vastustamisessa voi olla kyse elämästä ja kuolemasta ei ainoastaan yksittäisille filosofeille — *Sokrateen* ja *Brunon* vaikuttavat tapaukset eivät suinkaan ole ainoita — vaan filosofian itsensä säilymiselle tutkimuksen muotona. Tietoteoreettisella tasolla, kuten aiemmin totesin, kova linjan fanaatikko usein väittää omistavansa erityistä tietoa — joskus henkilökohtaisena ilmoituksena saatua, joskus kirjasta, jonka on kirjoittanut erityinen henkilö — platonisessa mielessä epäilyksettömistä väitteistä. Filosofit ovat käyttäneet tietoteoreettisia perusteita osoittaakseen, että se mitä esitetään kriittisen arvioinnin tuolla puolen olevana tietona ei täyty välttämättömiä ehtoja tämän tiedon jättämiseksi epäilyjen ulkopuolelle. Filosofit ovat siis kehittäneet yleisiä filosofisia moraalisia ja poliittisiä perusteluita kovan linjan suvaitsemattomuutta vastaan.

Yhteenvetona voimme todeta kovan linjan fanaattisuuden yhdistävän kolme asiaa:

Ensinnäkin on olemassa tietty päämäärä, jolle kaikki muut tavoitteet on alistettava jopa silloin, kun tämä sisäl-

tää normaalisti epämoraalisina pidettyjä toimintatapoja. Toiseksi on mahdollista saada erityisen auktoritatiivisesta lähteestä tietoa päämäärästä ja keinojen luvallisuudesta, sekä kolmanneksi niillä, joilla on hallussaan tämä tieto, on oikeutus alistaa ne, jotka esittävät minkäänlaisia kysymyksiä, ja jotka millään tavoin vastustavat päämäärän toteuttamista, tai yleisemmin, jotka eivät käyttäytymisellään osoita hyväksyvänsä sitä täydestä sydäimestään.

Emme halua pitää *Benthamia* kovan linjan fanaatikkona, koska häntä voi korkeintaan syyttää näistä ensimmäisen hyväksymisestä. Muutoin hän on yleisesti ottaen vapauden apostoli. Jos emme hyväksy *Kantin* luonnehdintaa *Spinozasta* fanaattisena sillä perusteella, että tämä väittää omistavansa sellaista tietoa, jota ihmisen on *Kantin* mukaan mahdotonta saada, johtuu se tässäkin tapauksessa siitä, että *Spinoza* ryhtyy todistelemaan johtopäätöksiään, mikä on tietoteoreettisesti hyväksyttävä etenemistapa. Se ei ole kovan linjan fanaatikon menettelyä. *Spinoza* puolustaa suvaitsevaisuutta, mikä on meidän saamamme näytön mukaan kyllin pätevä todiste siitä, että häntä ei voida luonnehtia kovan linjan fanaatikoksi.

Entä *Russellin* lausunto? Voimme asettaa kyseenalaiseksi sen, onko fanaattisuus yksinkertaisesti järjen käytön vajavaisuutta. *Russell* itse myöntää, että fanaatikoilla on erikoislaatuisia emotionaalisia piirteitä. Niitä emme ole tässä tutkineet lukuunottamatta alussa esitettyjä huomioita kohtuuttomasta määrästä haltioitunutta kiihkyyttä.

Olen vain väittänyt, että filosofia antaa meille keinot arvostella kovan linjan fanaattisuutta. Kuitenkin jokainen joka on milloinkaan yrittänyt väitellä kovan linjan fanaatikojen kanssa tietää kuinka kuuroja he ovat perusteluille.

Hannah Smith, kunnioitusta herättävä uskonnollisen fanaattisuuden tutkija, kuvaa väittely-yrityksiään fanaatikojen kanssa seuraavasti: "Millään mitä sanoin ei ollut pienintäkään vaikutusta. Tämä pitää aina paikkansa todellisten fanaatikkojen suhteen riippumatta siitä kuinka vakuuttavia omat perustelut ovat tai kuinka kirkasta oma järkeily. He uskovat, että he ovat kohonneet inhimillisen perustelun ja järkeilyn ulottumattomiin".

Poliittiset fanaatikot, jotka ovat vakuuttuneita siitä, että historia on heidän puolellaan, voivat olla yhtä kuuroja järkipuheelle, kuten olen todennut natsien ja stalinistien kanssa väitellessäni. Joskus ironia on tehokkaampaa kuin järkeily, käytettynä kuten *Defoe* kirjoituksessaan "Lyhyt matka toisinajattelijoiden kanssa" tai *Voltaire* teoksensa "Tutkielma suvaitsevaisuudesta" seitsemännessä luvussa. Kuitenkin joissakin maissa, omani mukaanlukien, filosofeilla voi olla rajoitettua vaikutusta. Näin uskon — ehkä liiankin optimistisesti.

Onko hyvä, että filosofien vaikutus on rajoitettua? Kaikesta entusiasmin kritiikistään huolimatta *Cudworth* huomautti, että "mitään suurta ei voida saada aikaan ilman entusiasmia". Urhean fanaattisuuden arvostelijan *David Humen* oli pakko todeta, että 1600-luvun lahkolaisilla oli tärkeä osuus englantilaisten vapauksien kehittämisessä. Myönnettäköön, että pehmeä fanaattisuus voi päätyä toivottaviinkin vaikutuksiin. Filosofit, tieteilijät, ympäristönsuojelijat tai taiteilijat voi huomata, että maailman silmissä heitä pidetään fanaatikoina vain sen vuoksi, että heidän täytyy olla tiettyyn määrään yksioikoisia ja ilmaista pehmeää suvaitsemattomuutta. Minua ei kuitenkaan vielä ole saatu vakuuttuneeksi siitä, että filosofi harjoittaisi sosiaalisesti vaarallista toimintaa arvostellessaan kovan linjan fanaattikkoa.

*Suomennos Kaarina Suonio
Suomennoksen tarkistus Simo Knuuttila*